

Carmen aneb původ jednoho kulturního mýtu o španělském charakteru

PhDr. MARCELA VRZALOVÁ HEJSKOVÁ, Ph.D.

Katedra románských jazyků, Fakulta mezinárodních vztahů, Vysoká škola ekonomická v Praze
nám. W. Churchilla 4, 130 67 Praha 3; e-mail: marcela.hejskova.kroj@vse.cz

ABSTRAKT

Předmětem studie je analýza vzniku tzv. romantického mýtu Španělska v 19. století a jeho role při formování španělské identity. Cílem studie je prokázat, že konstrukt kulturního mýtu, jenž původně vznikl prizmatem pohledu příslušníků jiných národů, sehrál zásadní úlohu ve vnímání Španělska jinými národy i v uvědomění si španělské národní identity. V centru analýzy je popis vzniku a interpretace mýtu Orientu a kodifikace archetypu španělské ženy jako Carmen, který má literární původ v novele Prospera Mérimée. Autorka zastává tezi, že vyspělé státy Evropy hledaly v romantickém mýtu Španělska potvrzení vlastní modernity.

ABSTRACT

The subject of this study is to analyse of the origin of the Romantic myth of the Spain in 19th century and its role in the creation of Spanish identity. The aim of this study is to prove that a construct of the cultural myth that was created from the point of view of the others nations, played the important role in the reception of the Spain and in the consciousness of Spanish national identity. The focal point of the analysis consists of description of the origin and interpretation of the myth of the Orient and the codification of the Spanish woman archetype such as Carmen that appears in Prosper Mérimée's novel. The author supports the thesis that the European States searched the confirmation of their own modernity in the Romantic myth of the Spain.

KLÍČOVÁ SLOVA:

romantický mýtus, španělská národní identita, mýtus Orientu

KEYWORDS:

Romantic myth, Spanish national identity, myth of the Orient

ÚVOD

Vznik a šíření kulturních stereotypů představují složitý komplex vzájemného přibližování se a vzdalování se mezi zeměmi a kulturami. Článek si klade za cíl analyzovat historické a kulturní souvislosti vzniku tzv. romantického mýtu a jeho variant při formování španělské identity. Budeme se snažit poukázat na to, jak konstrukt kulturního mýtu, jenž původně vznikl prizmatem pohledu příslušníků jiného národa, ovlivňuje uvědomování si vlastního „já“ (národního charakteru) samotných Španělů, kteří se s tímto pohledem na sebe zvenčí museli konfrontovat a vymezit se k němu.¹

Přisuzování určitých vlastností obyvatelům různých oblastí se objevuje v literatuře již od starověku. Národopisné „odbočky“ a pozorování charakteru a zvyklostí vybraných etnických skupin najdeme již u klasických autorů, kterými začínají evropské kulturní a duchovní dějiny: například u Homéra, Hérodota nebo Tacita. V renesanční literatuře, k jejímž šíření významně přispěl rozvoj knihtisku, je možné se dočíst o charakteristice neznámějších národů např. v díle humanisty Julia Caesara Scaligera nebo v příloze teologa a vědce Michaela Serveta k Ptolemaiově *Geografii* (1535). Humanisté se soustředili především na popis fyzického vzhledu, zvyků a morálních nebo intelektuálních

vlastností a tzv. „národní charakter“ obvykle vysvětlovali dějinami, zvyky, ale také zeměpisnou polohou a klimatem země. V té době jižní latinské národy věřily na svou nadřazenost nad ostatními (např. nad Němci), a zároveň se Itálie, Španělsko a Francie srovnávaly a soupeřily mezi sebou (Bodin 1992: 806–807).

ŠPANĚLSKO JAKO NASTAVENÉ ZRCADLO OSVÍCENÉ KÉ EVROPY

Podíváme-li se na to, jaké vlastnosti přisuzovaly v průběhu historie jiné národy Španělům, zjistíme, že se proměňovaly v závislosti na jejich momentální politické moci v Evropě. V 16. století, za vlády Karla V., kdy bylo Španělsko nejmocnější světovou říší „nad níž slunce nikdy nezapadá“, se jeho obyvatelům přisuzují pozitivní vlastnosti: chladnokrevnost, klid, vytrvalost, uvážlivost a důmyslnost (Caro Baroja 2004: 43–44). Příznivé hodnocení se však zásadně proměňuje v osvíceneckém 18. století, kdy španělské impérium zahájilo nezadržitelný úpadek a postupně přichází bankrot a hospodářské zhroucení této bývalé námořní a hegemoniální mocnosti. V tuto chvíli se již nehledají u Španělů vlastnosti, které by vysvětlovaly úspěchy země, nýbrž naopak její mocenský pád. Jen těžko by v té době našla Francie vhodnější zemi k projekci a definování vlastního osvícenského racionálního

¹ Tento článek vznikl v rámci grantu IGA VŠE 16/2013 (IG202013) na Vysoké škole ekonomické v Praze.

„já“, nežli upadající sousední království. Španěl v jejich očích sice stále vykazuje důstojnou vážnost, obzřetnost a chladnokrevnost, ale už je také pyšný, a to mu způsobuje alergii na práci, která je hlavní příčinou chudoby země. Dále se vyznačuje flegmaticností a tím, že se nachází v permanentním stavu zamilovanosti. Francouzský filozof a kritik absolutismu Charles Louis Montesquieu (1689–1755) v útočné satíře na soudobou společnost – v knize *Perské listy* (*Lettres persanes*, 1721) – věnoval popisu Španělů jeden z fiktivních dopisů: „*Je nasnadě, že národové vážní a flegmatictí, jako jsou tito, mohou být pyšní. Také jsou. Ti, kteří žijí na španělské a portugalské pevnině, cítí se v nitru neobyčejně povzneseni, když jsou tak řečenými starokřesťany... Ten, kdo vydrží sedět deset hodin denně, těší se dvojnásobně vážnosti nežli jiný, který usedí jen pět hodin, protože šlechtictví se vysedává. Avšak ačkoli se tito nepřemožitelní nepřátelé práce honosí filozofickým klidem, v srdci ho přece nemají: neboť jsou stále zamilováni.*“ (Montesquieu 1989: 227–228).

Španělsko bylo v 18. století vnímáno jako země církvevního tmářství a fanatismu, spojeného s tzv. „černou legendou“ (*leyenda negra*).¹ Sloužilo jako projekční plátno i dalšímu významnému hráči na tehdejší evropském mocenském poli – britskému impériu. Angličané vidí Španěly jako kruté náboženské fanatiky a nafoukané chluby s epitety „Cruelty, Bigotry, Vanity“ (Saz 2011: 18). Z předchozího vyplývá, že v 18. století se v Evropě zformoval obraz Španělů jako příslušníků země, jež upadá do stále většího marasmu a z dřívější centrální pozice se dostává na ekonomickou, geopolitickou a kulturní periférii Evropy. Ovšem tento negativní obraz země v úpadku se v nadcházejícím 19. století zásadně promění.

ŠPANĚLSKO JAKO ZEMĚ ROMANTIKŮ

Jestliže se v osvíceneckém 18. století zformovala v Evropě určitá představa o Španělech, která již zahrnovala některé stereotypy, s nimiž se můžeme setkávat i v dnešní době (flegmaticnost, lenost, sklony k milostným pletkám), záporné hodnoty španělského národního charakteru se v 19. století začnou měnit na kladné.

Důvody této proměny na počátku 19. století byly především historicko-politické. Poté, co se Napoleon roku 1808 pokusil dosadit na španělský trůn svého bratra Josefa Bonaparte, španělský národ se s napoleonskou invazí nehodlal smířit. Vypuklo celonárodní protinapoleonské povstání. Nepřetržitě útoky španělských povstalců (*guerrillas*) francouzské okupanty vyčerpávaly a znemožňovaly jim další postup. Působivé umělecké svědectví o statečném odporu Španělů nám zanechal Francisco de Goya v grafickém cyklu *Hřízy války* (*Desastres de la guerra*, 1810–1815) a ve slavném plátnu *Poprava 3. května 1808* visícím dnes v madridském Pradu. Po prohrané bitvě u Vitorie se Napoleon v roce 1813 definitivně stáhl zpět za Pyre-

neje. Pro Angličany, kteří bojovali proti Napoleonovi ve spojení s Portugalci, se náhle španělská krutost změnila v odvahu, bigotnost ve vášeň a fanfaronství ve vlastenecké nadšení (Moradiellos 1998: 188).

Napoleonské války a nastupující romantismus se hrály ve vývoji konstrukce španělské kulturní identity zásadní roli. Španělsko se totiž stalo pro Evropany romantickou zemí *par excellence* a v průběhu 19. století vzniká celá řada cestopisů a literárních děl inspirovaných „španělskou cestou“. Jaké byly důvody této přitažlivosti a co zde romantikové hledali? Země v sobě obsahovala nejdůležitější položky romantického vkusu: zálibu v historii, duchovním tajemnu a exotice. „Místní svéráz“ (*color local*), dobrodružství a exotickou krásu se na Pyrenejský poloostrov vydávají hledat především Angličané a Francouzi: F. R. Chateaubriand, A. Dumas, V. Hugo, T. Gautier, P. Mérimée, E. Poitou, C. Davillier a G. Doré, G. Borrow, R. Ford, Američan W. Irving a mnoho dalších.

Španělsko se ale nestalo vyhledávaným cílem pouze z důvodů esteticko-uměleckých. Pro Francouze a Angličany byla tato země protikladem jejich vlastních moderních zemí a představovala kontrast k civilizovanému a průmyslově se rozvíjícímu Západu. „Španělská cesta“ umožňovala nejen změnu v plánu horizontálním, nýbrž i vertikálním: bylo zde možné přesouvat se v místě, ale zároveň i cestovat v čase. Putování po místních regionech představovalo romantický útěk z industrializované a racionální Evropy – za Pyrenejemi se nacházel „ztracený ráj“. Anglický cestovatel a novinář Richard Ford (1796–1858) v knize *Příručka pro cestovatele po Španělsku a čtenáře doma* (*A Handbook for travellers in Spain and readers at home*, 1844) je nadšený z toho, že španělský národ dosud nebyl schopný přijmout západní civilizaci a uchovával si své zvyky a přirozené ctnosti (Ford 1988: 43).

Rousseauova koncepce „ušlechtilého divocha“ (*bon sauvage*) jako protipól příslušníka civilizovaného národa našla své ideální ztělesnění ve zchudlém a zostalém Španělsku 19. století, jehož pozice světové velmoci s rozsáhlými koloniálními državami byla již dávnou minulostí. Je historickým paradoxem, že myšlenka mýtu „ušlechtilého divocha“ se objevila již několik století před Rousseauem, a sice ve Španělsku, které se muselo konfrontovat s novými civilizacemi a etniky po objevení Ameriky v roce 1492. Kryštof Kolumbus ve svých dopisech popisuje do té doby neznámá území jako znovunalezený ráj a idealizuje si jeho obyvatele-indiány. Vidí je jako poslušné, mírumilovné, monogamní, bez soukromého vlastnictví a domnívá se, že je bude snadné evangelizovat (Colón 1986). Amerika se i později stala územím, kam si Evropané často promítali nejrůznější utopické vize a idealizovali si její domorodé obyvatelstvo žijící stále v souladu s přírodou a jejími zákony (Eco 2013: 157–158).

Vraťme se ale zpět na evropskou půdu, na Pyrenejský

² Označení španělských praktik při dobývání a osidlování Ameriky na základě líčení krutosti a násilí Španělů, které páchali na domorodých indiánech.

poloostrov 19. století. Dekadentní Španělsko nabízel exotické dobrodružství a podívanou (*espectáculo*) jako protiklad pohodlí a „civilizační nudy“, které propadali příslušníci států, jež byly tehdy na špici průmyslového rozvoje a technického pokroku. Putování za Pyreneje, do země romantických kontrastů, se stává pro mnohé Evropany téměř povinnou „iniciační“ cestou.

FEMININNÍ ORIENT VERSUS MASKULINNÍ ZÁPAD

Se změnou pohledu na zemi, která byla v 18. století osvícenci kritizována za špatnou vládu a fanatickou církev, jež si za sebou vlekla stigma inkvizičních soudů a jimž se dával za vinu prohlubující se ekonomicko-mocenský úpadek, souvisí i její další atraktivní dimenze – romantici si začali do Španělska promítat „mýtus Orientu“. Jaké byly důvody proměny této evropské země na „Orient“? Španělská zkušenost s Orientem je totiž oproti ostatní Evropě z historického hlediska velmi specifická. V roce 711 se Tárik ibn Zijád vydal asi s deseti tisíci Berbery ze severní Afriky přes gibraltarskou úžinu na Pyrenejský poloostrov, a začal tak osmisetleté období, ve kterém byla na velké části území dnešního Španělska v různé míře přítomna arabsko-muslimská civilizace. Tuto dějinnou periodu charakterizovalo stýkání a konfrontování se muslimského a křesťanského živlu. Byla v ní jak období civilizačního rozkvětu a náboženské tolerance jako v 10. století, tak i úpadku a náboženské nesnášenlivosti ve stoletích následujících. Vše končí roku 1492, kdy je křesťanskými vojsky Isabely Katolické dobyta Granada, poslední muslimská bašta a je tak dovršena tzv. *reconquista* (znovudobývání).

Angličané a Francouzi, projíždějící v 19. století Španělskem, zůstávali v úžasu stát nad orientální štukovou výzdobou maurského paláce Alhambra v Granadě, v Córdobě zase fascinovaně obdivovali velkolepou mešitu a omámeni vůní jižní Andalusie snili svůj evropský romantický sen. Vábilo je tajemné mystérium, které se dosud skrývalo ve zdejší dochované muslimské architektuře, ale nacházeli maurské dědictví rovněž v chování a povaze jeho obyvatel. Minulost se zde jakoby zázračně proměňovala v přítomnost. W. Irvingovi cesta po Španělsku evokuje pohádkové scény z knihy *Tisíc a jedna noc*: „Vzpomínáte si, že když jsme jednou společně cestovali po některých z těch starých španělských měst – především po Toledu a Seville –, všimli jsme si výrazného propojení arabského s gotickým, pozůstatků to z maurských časů; a jak jsme často bývali překvapeni výjevy a příhodami na ulicích, které nám připomínaly pasáže z „Tisíce a jedné noci“. Tehdy jste mě pobídl, abych napsal něco, co by mohlo ilustrovat tyto zvláštnosti, něco ve stylu „Hárúna al Rašída“ a co by mělo vůni onoho arabského parfému, který vším ve Španělsku prostupuje.“ (Irving 1990: 21)

Španělsko se stalo lehce dostupným *exotismem* a atraktivním dobrodružstvím, které do jisté míry zača-

lo konkurovat tradiční poznávací *Grand Tour* do Itálie, Francie nebo Holandska. Cestovatelé většinou rychle projeli kastilským územím, aby co nejrychleji dorazili do Andalusie, kde se podle nich nacházela „pravá duše“ Španělska. T. Gautier nachází stopy muslimského vlivu doslova všude: když cestuje krajinou mezi Madridem a Toledem, má pocit jakoby se nacházel uprostřed Alžíru a zdá se mu, že Madrid je obklopen zvláštním druhem náhorní plošiny, jež mu připomíná alžírskou oblast Mitidja obývanou beduíny. V momentě, kdy překročí pohoří Sierra Nevada a vstoupí do Andalusie, exaltovaně volá, že se ocitl ve skutečném Orientu, připadá mu jako by „najednou přešel z Evropy do Afriky“ (Andreu 2004: 383).

V té době však zaujetí Orientem, který se přitom nachází zcela blízko, v jižní Evropě, mělo ještě další dimenzi: evropští historikové, filologové a etnologové ve filozofických rozpravách a diskuzích již od 18. století vnímali Orient většinou prostřednictvím nejružnějších mýtů, nekritických názorů a často i předsudků. Na základě tohoto evropského smyšlení měly pak vyvstat jasné důkazy o hierarchické nadřazenosti západní civilizace nad Východem. Ospravedlňovala se tím legitimnost evropských invazí a koloniální dominance (Andreu 2005: 196).

Specifickou zeměpisně-historickou pozici Španělska ve vztahu ke zbytku Evropy můžeme označit termínem tzv. „in-between“ země (Andreu 2005: 197). Pyrenejský poloostrov byl prostor, kde se potkával Západ s Východem, a i v dnešní době poukazuje na to, do jaké míry může být hraniční čára mezi oběma částmi proměnlivá a „flexibilní“. Výrok „Afrika začíná za Pyrenejemi“, za jehož autora bývá označován A. Dumas, vyznívá jako nepřilíživé licho označení zeměpisné polohy země z pohledu Evropana nacházejícího se na druhé straně Pyrenejí. Zároveň nám ale připomíná, že právě „periferní“ Španělsko je jedním z míst, kde se začíná konstruovat evropská identita.

Exotické a mystické Španělsko však vykazovalo ještě další zajímavý rozměr: jeho senzualita a emocionalita se přehnaně zdůrazňovala jako protipól racionální Francie označované jako „smutná země“ (Fanjul 2012: 86). S tím souvisí i fakt, že francouzští a britští cestovatelé chápali Španělsko jako *femininní* zemi, a vůči tomuto ženskému konceptu se na svých cestách vymezovali. Byla to pro ně skvělá příležitost, jak vystavit zkoušce svou západní-racionální maskulinitu (Andreu 2004: 393). Záměrně proto vyhledávali divoká dobrodružství plná nebezpečí a vzrušivých emocí: toužebně si například přáli, aby je na jejich španělské cestě přepadli loupežníci (*bandoleros*), ale především přijeli obdivovat orientální krásu španělských žen a smyslnost jejich tanců – bolera nebo fandanga. Jedním z důkazů, že krása místních žen byla Evropany vnímána jako orientální, může být popis koupání córdobských žen v řece Guadalquiviru. Jakoby mužský vetřelec pronikl do harému a voyeurským zrakem

pozoroval a viděné poeticky komentoval: „Několik minut před klekáním se na břehu řeky dole pod nábrežím, které je tu dosti vysoké, shromáždí velké množství žen. Žádný muž by se neodvážil vmísit se do tohoto houfu. Jakmile se rozezná klekání, znamená to, že nastává noc. Při posledním úderu zvonu se všechny ženy vysvlékou a vlezou do vody... Muži seshora z nábreží koupající se ženy pozorují, vyvalují oči, ale mnoho toho nevidí. Ale bílé, neurčité tvary rýsující se v temné modři řeky, přece rozněčují poetické duše...“ (Mérimée 1975: 24)

Střet feminity a maskulinity se však neodehrával pouze z pohledu cizinců, napětí mezi „ženským“ a „mužským“ konceptem v sobě obsahovalo i samotné Španělsko. Tradiční katolický sever, kde se i v době muslimské expanze zachovala malá křesťanská království a ve kterých začal proces již zmiňované *reconquisty*, lze charakterizovat jako gotickou-maskulinní část. Naopak smyslný andaluský jih s orientální minulostí vykazuje, jak jsme již konstatovali, zřetelné znaky feminity.

SMYSLNÁ CARMEN VERSUS „DOMÁCÍ ANDĚL“

Romantický mýtus Španělska byl z velké části tvořen exotickým mýtem orientálním, jenž zemi definoval jako *femininní* v kontrastu k *maskulinnímu* Západu. Nejvýraznějším mýtem, který má přímou souvislost s vnímáním ženského charakteru země, pak byla postava Carmen, která v sobě záhy kodifikovala archetyp španělské ženy jako andaluské cikánky.

Můžeme říci, že stejnojmennou novelou francouzského spisovatele Prospera Mériméa (1803–1870) vrcholí romantická fascinace a zaujetí pro španělské realie. Autor podnikl po Španělsku celkem čtyři cesty a v literárním zpracování osobních zážitků tak navázal na předchozí cestopisnou literaturu. Poprvé byla novela publikována v roce 1845 v *Revue des Deux Mondes* v Paříži a v průběhu následujících dvaceti let se dočkala mnoha dalších vydání. Zájem o ni vzrostl i později díky Bizetově operě s libretem od H. Meilhaca a L. Hálevyho, která měla premiéru v roce 1875 a jež patří dodnes k nejhranějším světovým operám.

Mériméeho *Carmen* je syntézou mnoha stereotypů a klišé o Španělsku a jeho obyvatelích, které tvořily nedílnou součást tehdejších představ o této zemi. Nejen hlavní hrdinka, nýbrž i další románové postavy velmi výstižně ztělesňují romantický obraz Španělska a jeho obyvatel nahlížený ostatními Evropany. V první části se autor v *ich-formě* představuje jako archeolog, který navštívil zemi v roce 1830 a poznal zde loupežníka Josého Navarru. Spřátelil se s ním a pomáhá mu utíkat před spravedlností. V další části se seznamuje také s jeho družkou – cikánkou Carmen. Po čase se vypravěč dozvídá, že Navarra je ve vězení a bude popraven. V následující kapitole promlouvá vypravěčský hlas vězně Josého Navarry, který vypráví příběh svého života: kterak jako důstojník v tabákové továrně v Seville poznal cikánku Carmen, které dopomohl k útě-

ku poté, co nožem pořezala jinou ženu. Byl kvůli tomu degradován a nakonec se stal loupežníkem a překupníkem. Přelétává Carmen jej však po čase přestala milovat, chystala se ho opustit kvůli nové lásce-toreadorovi Lucasovi. Zoufalý Navarro ji v záchvatu žárlivosti zabije a sám se pak odevzdá do rukou strážníků.

Vypravěč-archeolog je jedním z mnoha cizinců, kteří tehdy po Španělsku cestovali. Představuje civilizovanou Evropu a je autoritou, jež ztělesňuje rozum a vědu. Nahlíží tak na tragický milostný příběh Josého a Carmen z pozice západního Evropana a jeho erudici a kulturnost dokazují časté odkazy a citace vzdělaných autorit (Caesar, Pompeius, Palladas). Od začátku si pozorně všímá „orientálnosti“ postav a jejich chování – například když se seznamují prostřednictvím nabídnutí tabáku: „*Darujete-li ve Španělsku doutník, a je-li přijat, vytvářejí se tím vztahy pohostinství.*“ (Mérimée: 13)

V průběhu 18. a 19. století je postupně definována úloha ženy ve společnosti jako víceméně pasivní postavy, jež má být především družkou a oporou manžela. Měla by přijmout roli „ctnostného domácího anděla“ (Andreu 2004: 392). Vhodným a žádoucím modelem soužití muže a ženy bylo manželství, jež mělo garantovat uspořádanou a kontrolovanou sexualitu. Následnou reakcí na společenskou restriktu byly touhy a sexuální fantazie, které představovaly pro západního muže vnitřní konflikt. Cesta do Španělska se tak stávala současně i poznáváním odvrácené části vlastního racionálního, objektivního, západního „já“ (Andreu 2004: 392). Odhalovala se zde jeho iracionální, subjektivní a instinktivní poloha. „Tajemným předmětem touhy“ se pro západního muže stala vášnivá a nestálá Carmen, žena, jež se sexuální kontrole nepodřídila: „*Byla to zvláštní, divoká krása, tvář budící zprvu údiv, ale nezapomenutelná. Zvláště její oči měly smyslný a zároveň divoký výraz, jaký jsem od té doby ne našel v žádném lidském pohledu. Oko cikána je okem vlka, říká španělské pořekadlo, svědčící o bystrém pozorování. Nemáte-li čas zajít do pařížské Botanické zahrady studovat pohled vlka, pozorujte kočku, když číhá na vrabce.*“ (Mérimée: 28) „... *Sundala si mantilu, aby jí bylo vidět ramena a velkou kytici kasií za košílkou. Jeden květ měla ještě v koutku úst a vykračovala si, pohupující se v bocích, jako klisnička z cordobského hřebčince. U nás doma by se lidé před takto oblečenou ženou pokřivovali.*“ (Mérimée 1975: 36)

Hrdinka není pasivní objekt, je nezávislá a svobodná. Sama se ujímá iniciativy a je to ona, kdo jako první oslovuje muže. Její fyzické atributy – černé husté vlasy ozdobené květinou, černé oči a smyslné rudé rty budou kodifikovat vizuální archetyp španělské ženy: „*Silně pochybuji, že slečna Carmen byla čistokrevná cikánka, alespoň byla nesrovnatelně krásnější než všechny ženy jejího plemene, s nimiž jsem se kdy setkal. Má-li žena být krásná, říkají Španělé, musí v sobě mít třicatero si, nebo chcete-li, musí se k ní hodit deset přídavných*

³ Do češtiny byly v poslední době přeloženy dvě publikace zabývající se Španělskem a jeho muslimskou minulostí i současností: Rodríguez Magda, R. M. *Neexistující al-Andalus* (2010), Vernet, J. *Arabské Španělsko a evropská vzdělanost* (2007).

⁴ Byly to např. romány Racek (La gaviota, 1849) od Fernán Caballero nebo *María neboli Nádenikova dcera* (María o la hija de un jornalero, 1845-46) od Aygualse de Izco.

⁵ Do češtiny byla novela poprvé přeložena v roce 1894.

jmen, a každé z nich na tři části jejího těla. Musí například mít tři věci černé: oči, řasy a obočí; tři jemné: prsty, rty, vlasy atd.“ (Mérimee: 27–28)

Loupežník José Navarro v jednu chvíli podnikne zoufalý pokus o návrat z okraje společnosti zpět do civilizovaného světa, z něhož se díky propadnutí iracionální vášni oddělil: navrhne Carmen, aby spolu odjeli a začali nový život. Po své družce tím de facto požaduje, aby se proměnila v onoho společensky přijatelného „domácího anděla“. Odmítnutí této nabídky pro ni znamená smrt. Navarro se sám odevzdává do rukou spravedlnosti a pokorně přijímá trest. Jeho postava symbolizuje podvědomý strach ze zhroucení se autority moderního mužského racionálního „já“ a podlehnutí iracionálnímu vábení moderní Evy (Andreu 2004: 395).

Na rozdíl od něj vypravěč-archeolog je schopen své instinkty racionálně kontrolovat a úspěšně odolává Carmenině kráse i jejímu koketnímu svádění. V závěru novely loupežník vypravěče prosí, aby v Pamploňe (odkaz na severní maskulinní Španělsko, odkud José pocházel) odevzdal „jedné dobré ženě“ jeho medailónek. Žena, o které je v celé novele pouze tato jediná zmínka, představuje ženský protipól Carmen – ctnostnou ženu a „domácího anděla“, jehož José dříve opustil. Ať už byl umělecký záměr francouzského romantika jakýkoliv, v postavě promiskuitní a sexuálně nekontrolovatelné Carmen se mu podařilo vytvořit symbol Španělska, který zásadním způsobem vstoupil a ovlivnil konstrukt španělské identity.

MÝTUS CARMEN OČIMA ŠPANĚLŮ

Bude nepochybně zajímavé podívat se na to, jak na romantický mýtus, vytvořený cizinci, reagovali Španělé. Nejprve je třeba zmínit, že španělská historiografie 19. století v duchu národní čistoty a pravověrného katolictví dobu muslimské přítomnosti na Pyrenejském poloostrově opomíjela a své dějiny ztožňovala výhradně se zakladateli španělského království a aktéry *reconquisty*: s národním hrdinou Cídem, Katolickými králi a geograficky s oblastí Kastilie. Pokud se přece jen o této etapě zmiňovala, pak pouze ve vztahu ke křesťanům žijícím na muslimském území, tzv. *mozarabům*. Revize takto chápaných dějin proběhla až mnohem později, v průběhu 20. století a vyvrcholila v polemice mezi významnými španělskými historiky Amérikem Castrem, který zastával koncept křesťansko-židovsko-muslimského Španělska, a Claudiem Sánchezem-Albornozem, který obhajoval tradiční stanovisko. Diskuze o historické době a významu středověkého al-Andalusu pro španělské dějiny neutichají ani dnes, naopak vztah Západu a islámu nabývá na stále větší aktuálnosti.²

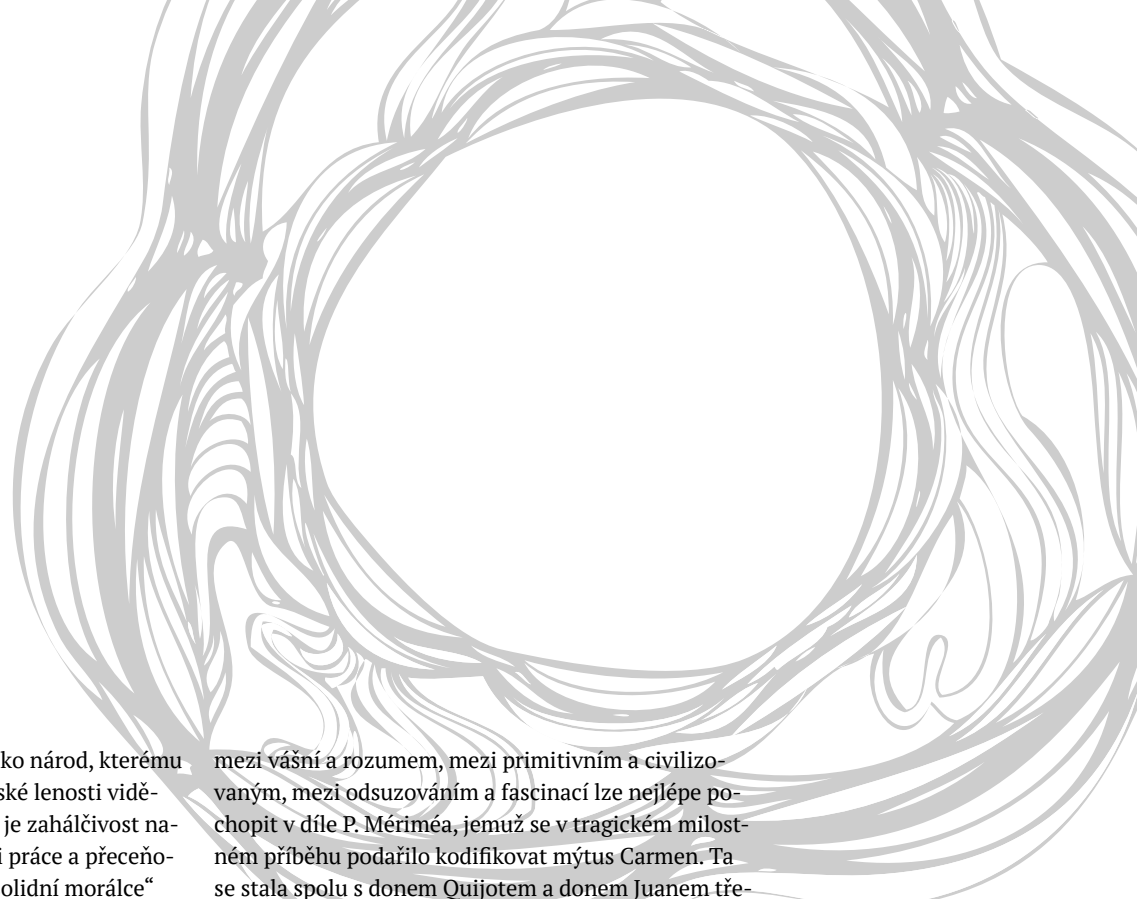
Španělští intelektuálové a spisovatelé 19. století se vůči romantické konstrukci jejich „národního charakteru“ zahrnující mýtus Orientu a archetyp Carmen kriticky vymezovali. Byli to především představitelé

tzv. *kostumbrismu*, kteří kromě líčení hlavně lidových zvyků (*costumbres*), postav a prostředí různých oblastí Španělska, záměrně uváděli do literatury ženské postavy, které měly být protikladem frivolní a povrchní Carmen. Tyto španělské ženy 19. století naopak vynikaly ctností a zájmem o rodinný krb, byly ochránkyněmi morálky a národní cti a nesly zodpovědnost za výchovu nového pokolení a udržování národních zvyků.³ Zajímavým faktem je, že novela *Carmen* od Mériméa byla sice ve Španělsku známá již brzy po svém vydání ve Francii, ale do španělštiny byla poprvé přeložena až v roce 1891, tedy v době, kdy byla již populární i její operní podoba od Bizeta.⁴ Třebaže Španělé připouštěli, že i mezi Španělkami existují svobodomyšlné ženy lehčích mravů (tzv. *manolas*), odmítali se smířit s tím, aby právě taková žena symbolizovala jejich národ v dílech z pera zahraničních autorů. Francouzské *grisettes* se přece také nestaly symbolem moderní Francie, nýbrž zůstávaly ve světě bohémy a na okraji tehdejší společnosti.

Na druhou stranu je třeba konstatovat, že obraz Španělska, se kterým přišli evropští romantici, v sobě koncentroval a vymezil celou řadu kulturních fenoménů, které přiměly Španěly, aby je vzali na vědomí a začali kriticky zvažovat, do jaké míry jsou či nejsou opravdu esencí *španělství* a zdali tvoří součást jejich kulturní identity. Bolero a fandango, cikánka Carmen, loupežníci, korida, toreadoři, Andalusie, muslimská minulost – lze je akceptovat jako součást španělské identity? Xavier Andreu se domnívá, že některé stereotypy Španěle částečně po složitém a dlouhém procesu prvotního odmítání nakonec s výhradami a určitými modifikacemi přece jen akceptovali. Stalo se tak ale až poté, co byly definitivně zbaveny negativních romantických konotací (Andreu 2008: 7). Nikoliv nemorálnost a sexuální libertinství Carmen, ale její smyslná a vášnivá krása se stala pozitivním atributem pro archetyp španělské ženy. Ryze španělská Carmen (nikoliv ona francouzská od Mériméa) je protagonistkou celé řady děl, včetně těch současných. Již etablovanou vizuální ikonu Španělky, jejíž přívlastky krásy, jak jsme viděli, mají kořeny ve francouzském romantismu 19. století, s úspěchem využívá film (např. C. Saura, P. Almodóvar), literatura, ale také komerční reklama (Kührer: 2011).

ZÁVĚR

Analýzou historických a kulturních souvislostí jsme se snažili potvrdit hypotézu o vzniku a významu tzv. romantického mýtu, který úzce souvisí s formováním španělské identity. Tento mýtus byl konstruktem, jehož tvůrci nebyli Španělé, nýbrž jiné evropské národy – především Francouzi a Angličané. Z jejich pohledu šlo o specifickou hru nastavených zrcadel: pohledem na méně progresivní a ekonomicky zdecimované Španělsko 18.–19. století si potvrzovali svoji vlastní modernost a příslušnost k západní civilizaci. Jestliže

osvícenská Evropa viděla Španěly jako národ, kterému není vlastní pracovitost a ve španělské lenosti viděla hlavní brzdu rozvoje, v 19. století je zahálčivost naopak formou odporu proti idealizaci práce a přeceňování jejího smyslu. V protikladu k „solidní morálce“ se oceňuje romantická vzpoura, dobrodružný život a jeho plné a vášnivé prožívání.

Španělsko bylo v 19. století považováno za autentické a opravdové (navzdory všudy přítomné chudobě) a tvořilo tak protiklad k pokrytecké západní Evropě. Racionální a pokrokové evropské „já“ mohlo dát při cestě po Španělsku průchod své iracionální, temné části osobnosti, v níž hrály roli instinkty, emoce a erotika. Romantické prožívání Španělska, napětí

mezi vášní a rozumem, mezi primitivním a civilizovaným, mezi odsuzováním a fascinací lze nejlépe pochopit v díle P. Mériméa, jemuž se v tragickém milostném příběhu podařilo kodifikovat mýtus Carmen. Ta se stala spolu s donem Quijotem a donem Juanem třemi španělskými archetypy, které dnes tvoří nedílnou součást evropské kultury. Současně se ukazuje, že mýtus a archetyp Carmen, jenž původně vznikl prizmatem pohledu příslušníka jiného národa, vstupuje do formování národního charakteru a identity Španělů, kteří se s chápáním a nahlížením na svou zemi zvenčí museli v průběhu historie konfrontovat a zvážit, do jaké míry a v jaké podobě se stane součástí jejich kulturní identity.

LITERATURA

- Andreu Miralles, X. (2004). La mirada de Carmen: el mito oriental de España y la identidad nacional. In Beramendi, Memorias e identidades: VII Congreso de la Asociación de Historia Contemporánea. Santiago de Compostela: Universidad de Santiago de Compostela., s. 379–402.
- Andreu Miralles, X. (2005). El triunfo de al-Andalus: las fronteras de Europa y la „(semi) orientalización“ de España en el siglo XIX. Saitabi, 55, s. 195–210.
- Andreu Miralles, X. (2008). Y no la de Mérimée...: el mito romántico de España y la identidad nacional española. In I Encuentro de Jóvenes Investigadores en Historia Contemporánea de la AHC. Zaragoza: IFC, s. 1–11.
- Bodin, J. (1992). Los seis libros de la república. Madrid: Tecnos.
- Caro Baroja, J. (2004). El mito del carácter nacional. Madrid: Editorial Caro Raggio.
- Castro, A. (1959). Origen: ser y existir de los españoles. Madrid: Taurus.
- Colón, C. (1986). Viajes y testamento. Madrid: Edición No Venal.
- Eco, U. (2013). Dějiny legendárních zemí a míst. Praha: Argo.
- Fanjul, S. (2012). Buscando a Carmen. Madrid: Siglo XXI de España.
- Ford, R. (1988). Manual para viajeros por España y lectores en casa. Madrid: Turner.
- Irving, W. (1990). Cuentos de Alhambra. Granada: Ediciones Miguel Sánchez.
- Kühner, M. (2011). Publicidad intercultural. Estereotipos en la publicidad en España y Alemania. In Raposo, B.; Gutiérrez, I., Estereotipos interculturales germano-españoles. Valencia: Universita de Valencia, s. 209–220.
- Mérimée, P. (1975). Carmen. Praha: Odeon.
- Montesquieu, Ch. L. (1989). Perské listy. Praha: Odeon.
- Moradiellos, E. (1998). Más allá de la Leyenda Negra y el Mito Romántico. Ayer, s. 183–199.
- Rodríguez Magda, R. M. (2010). Neexistující al-Andalus. Jak intelektuálové znovu vymýšlejí islám. Brno: L. Marek.
- Sánchez-Albornoz, C. (1991). España: un enigma histórico. Barcelona: Edhasa.
- Saz, I. (2011). De caracteres (nacionales) y estereotipos: la construcción del otro. In Raposo, B.; Gutiérrez, I., Estereotipos interculturales germano-españoles. Valencia: Universitat de Valencia, s. 13–23.
- Unamuno, M. (1997). Španělské essaye. Brno: Vetus via.